

İslam Hukukunda Vakıf Akdinin Bağlayıcılığı

Ahmet Hamdi FURAT*

Öz:

İslam Medeniyetinin en önemli müesseselerinden birisi olan vakıf ile ilgili İslam tarihinin ilk dönemlerinden itibaren tartışmalar yapılmıştır. Bu tartışmalar arasında, vakıf muâmelesinin teferruatıyla ilgili meseleler olduğu gibi aslına müteallik meseleler de vardır. Asla müteallik en önemli mesele, vakfın o zaman kullanılan ifadesi ile habs/hubs/sadaka'nın bağlayıcı (lâzım) olup olmadığıdır. Bu tartışmayı başlatan kişinin, Hz. Peygamber'den rivâyet ettiği hadislerle dayanarak, Kûfe'de uzun süre kadılık yapan Şurayh b. el-Hâris (ölm. 78/697) olduğu anlaşılmaktadır. Tartışma, Ebû Hanîfe'nin vakfın lâzım/bağlayıcı olmadığı şeklindeki fetvâsıyla farklı bir boyut kazanmıştır. Keyfiyet, vakfedenin veya vârislerinin vakıftan rücû' etmelerini gündeme getirmiştir. Bu da müessesenin devamı için önemli bir problem oluşturmaya başlamıştır. Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'in vakfın lüzumuna ilişkin fetvâları olsa da, Ebû Hanîfe'nin fetvâsı sebebiyle tartışma yüzyıllarca gündemde kalmış, en sonunda Osmanlı zamanında vakfiyelere rücû' rükününün eklenmesiyle problem vakıf akdinin başlangıcında çözülmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Vakıf, vakıftan rücû, İslam Hukuku Tarihi.

Abstract:

Binding of Waqf Treatment in Islamic Law

Waqf, is the one of the important surviving institutions in Islamic civilisation, was also one of the most discussed issues from the early ages of Hijra. Even though the discussion on Waqf were occasionally related to details of Waqf treatment, discussion on the essence of Waqf treatment also persisted for a long term. Presumably, the opener of the discussion was Shurayh

* Yrd. Doç. Dr. İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı,
ahmetfurat@gmail.com.

(d. 78/697) the noted Qadi of Kufa with some narrations from Prophet Muhammad. The discussion had another dimension with Ebû Hanîfa's fatwa "waqf is not lazim (binding)". With this fatwa, the cases on revoking of waqfs by founder and his successors started to come up. This situation revealed substantial problems for the continuation of this institution. Though Abu Yusuf and Imam Muhammad gave some fatwas to solve these problems, this issue was on the agenda for the centuries in the Islamic World, at last, in the Ottoman Period, it was aimed to be solved by adding to waqfiyas "part of revoking".

Keywords: Waqf, revoking of waqf, History of Islamic Law

Giriş

1) Vakıf nedir?

Arapça **vakf** kelimesi *men' etti, durdu, durdurdu* anlamlarına gelen *va-ka-fe* fiilinin mastarıdır. Kelime, **Kur'an-ı Kerim'**de de bu anlamlarıyla kullanılmıştır¹. İslam tarihinin ilk dönemlerinde, bu müesseseyi ifade etmek üzere **habs/hubs**²³ veya **sadaka**⁴ kelimeleri kullanılıyordu. Hicri üçüncü asırdan itibaren vakf kelimesi şu anki anlamıyla kullanılmaya başlanmıştır⁵.

Fakihler vakıf için farklı tarifler yapmışlardır. Bu tanımlardan birkaçı şunlardır:

*Bir şahsın sâhibi bulunduğu malı bir başkasının mülkü olmasından men etmesi*⁶,

*Aynın vâkıfın mülkiyetinde durdurulması, menfaatinin ise tasadduku*⁷,

1 وَوَقَفُوهُمُ إِنَّهُمْ مَسْئُولُونَ Saffât, 24 (Onları durdurun; çünkü kendilerinden daha da sorulacaktır); وَوَقَفُوا عَلَى رَبِّهِمْ En'âm, 30 (Hem görsen onları Rablerinin huzuruna durdukları vakit!).

2 el-Halil b. Ahmed, **Kitabu'l-ayn**, thk. Mehdi el-Mahzumi, İbrahim es-Samerrai, III, 150; el-Cevheri, **es-Sihâh**, thk. Ahmed Abdulgafur Attar, Beyrut 1987, III, 915.

3 Aşağıda zikredilecek "لا حبس عن فرائض الله". "Allah'ın (koyduğu) ferâizden (miras hisseleri) alıkoyma yoktur" rivâyetinde olduğu gibi.

4 Râgıp el-İsfehani, **el-Müfredat**, thk. Safvan Adnan Dâvûdi, II baskı, 1997, 480-481.

5 Makalemizde bu konu üzerinde durmak istemiyoruz, zira bu husus başlı başına ele alınması gereken müstakil bir makale konusudur. "Vakf" için kullanılan diğer kelimeler ve bunların zaman içinde kazandıkları yeni anlamlar için bkz. Hennigan, **The Birth of a Legal Institution: The Formation of the Waqf in Third-century A.H. Hanafi Legal Discourse**, Brill 2004, s. 50.

6 وَهُوَ حَبَسَ الْعَيْنَ عَلَى مَلِكِ الْوَأَقِفِ وَالْتَصَدَّقُ بِالْمَنْفَعَةِ es-Serahsi, **el-Mebsût**, Darulmarife, Beyrut/Lübnan, XII, 27.

7 وَهُوَ حَبَسَ الْعَيْنَ عَلَى مَلِكِ الْوَأَقِفِ وَالْتَصَدَّقُ بِالْمَنْفَعَةِ el-İhtiyar, III, 40.

Kendisinden faydalanılabilen bir malın -aynını ibkâ ile- rakabesindeki kullanımını keserek mubah bir şey üzerine habs etmek⁸.

Farklı tanımlar bir yana bırakılırsa, fakihlerin üzerinde ittifak ettikleri tanımın, “aynın/aslın habsi, menfaatin ise bir hayır yoluna harcanması”⁹ وتيسيل المنفعة olduğu söylenebilir¹⁰. Bu ifade; bir aynın satılma, hibe edilme, miras kalma gibi hususlarının durdurularak, menfaatinin ise hayır yoluna harcanması durumunu ortaya koyar.

2) Bağlayıcılık (lüzûm)

İslam Hukuku literatüründe “lüzûm” akdin bağlayıcı olup tarafların tek taraflı iradesiyle feshinin mümkün olmaması şeklinde tarif edilmektedir. Akdin bağlayıcı olmama keyfiyeti iki şekilde mümkündür. 1) yapısı itibarıyla lâzım (bağlayıcı) olan bir akdin bağlayıcılık niteliğini kazanamaması, 2) akdin amacı ve yapısı itibarıyla bağlayıcı olmaması¹¹.

Zerka, dokuz akdi ve buna ilaveten aslı itibarıyla bağlayıcı olan fakat bazı durumlarda bağlayıcı olmayan iki akdi üç ayrı bağlamda tasnif etmiştir. Bunlardan birinci grup iki taraf için de gayr-i lâzım yani bağlayıcı olmayan akidlerdir ki, bunlar: a) **îda**¹² b) **iâre**¹³ c) **şirket (müşareke)** ve **mudârebe**, d) **rehn**, e) **kefâlet**'tir. İkinci grup ise, aslı itibarıyla bağlayıcı olmayan fakat bazı durumlarda bağlayıcı olan akidler: a) vekâlet, b) tahkim¹⁴, c) vasiyet, d) hibe'dir. Üçüncü grup: aslı itibarıyla bağlayıcı fakat -bazı sınırlı durumlar halinde- yapısında lâzım olmayanlar: a) icâre, b) müzâra'a¹⁵'dir. Zerka, Hanefi Mezhebinde bağlayıcı olmayan istisna¹⁶ akdini ayrıca ele almıştır¹⁷.

8 حميس مال يمكن الانتفاع به مع بقاء عينه بقطع التصرف في رقبته على مَصْرَفٍ مَبَاحٍ, Zekeriya Muhammed b. Ahmed b. Zekeriya el-Ensari, *Fethu'l-Vehhâb bi-Şerhi Menheci't-Tullâb*, Darulkutubu'l-ilmiye 1418, I, 440.

9 Abdullah b. Ahmed b. İbn Kudâme (ö. 620), İbn Kudame el-Makdisi (ö.683) , **el-Mugni ve's-Şerhu'l-Kebir**, Daru'l-Kitabi'l-Arabi, VI, 185; Ebu Zehrâ, **Muhadarat fi'l-fikh**, 1959, s. 4.

10 Bir malı alınıp satılmaktan ebedi olarak alıkoymak; Allah yolunda habs etmek ve menfaatini habs etmek ve menfaatini tasadduk etmek....; menafii ibadullaha aid olmak üzere tamamıyla habs olunan bir ayndır. Nazif Öztürk, **Elmalılı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar**, Ankara 1995, s. 27.

11 H. Yunus Apaydın, “Luzum”, **DİA**, s. 260.

12 Bir malın muhafazasını (ücretsiz olarak) bir başkasına ihale etmektir M. Erdoğan, s. 228.

13 Bir malın menfaatini başkasına meccanen filhâl temlik M. Erdoğan, s. 219.

14 Davacı ile davalının aralarındaki davayı çözüme bağlaması için kendi rızalarıyla bir zatı hakim kabul etmeleri. Erdoğan, 536.

15 Arazi bir taraftan, emek de bir diğer taraftan olmak üzere yapılan ziraat ortaklığı Erdoğan, 442.

16 Sipariş akdi, Erdoğan 270.

17 Zerkâ, **el-Fikhu'l-İslami fi Sevbih'l-Cedid**, Dumaşk 1967-68, 523- 533.

Yukarıda zikredilen akidler arasında vakıf yer almamaktadır. Zira diğer mezhepler gibi Hanefî mezhebinde de kabul gören görüş vakfın bağlayıcılığıdır. Fakat -aşağıda da zikredileceği üzere- Ebû Hanîfe vakıf akdini îâre akdine kıyas ederek, gayri lâzım olduğu hakkında fetva vermiştir. Bu sebeple îâre bahsinin bağlayıcı olmaması ile ilgili birkaç hususu burada zikredeceğiz. İâre akdinde, müsteîr (âriyeti alan kimse) aldığı maldan faydalanmaya kendisi son verebilir, akdi fesh edebilir ve âriyeti ne zaman isterse îâde edebilir¹⁸. Muîr'in de (malını başkasına âriyet veren) rucû etme, ne zaman isterse âriyeti geri isteme hakkı vardır. İârenin muvakkat olmasının (ki bu belirlenen vakit bitmeden de olabilir), ya da süresiz olmasının bir farkı yoktur¹⁹.

Vâkıfın (vakfı gerçekleştiren) veya ölümü halinde vârislerinin vakıftan vazgeçip geçemeyeceği meselesi erken dönemlerden itibaren tartışılmıştır. Makalemizde ele alacağımız tartışma da bu meseledir. Bunu gerçekleştirmek üzere, çalışmamızda, öncelikle vakıf müessesesinin şer'î delilleri üzerinde durulacak, daha sonra vakfın bağlayıcılığı ve İslam Hukukçularının vakıftan rucûyu önlemek için yaptıkları faaliyetler tartışılacaktır.

A. Vakıf Müessesesinin Şer'î Delilleri

İmam Şâfiî, Cahiliye döneminde oğula ya da Allah yoluna vakfın yapılıp yapılmadığı konusunda bilgilerinin olmadığını belirtir. ²⁰ Kur'an-ı Kerim'de vakıf müessesesinin ve onunla ilgili ahkâmın açık olarak belirtildiği bir ayetin olmadığı, bazı âyetlerin dolaylı olarak bu müessese ile bağlantılı olduğu fakihler tarafından kabul edilen görüştür. Dolaylı olarak bu müessese ile ilişkilendirilen âyetlerden birincisi, "*Sevdiğiniz şeylerden Allah için harcamadıkça tam hayra erişemezsiniz*" meâlindeki Âl-i İmrân sûresinin 92. ayetidir²¹. Bu ayet inince Ebû Talha Zeyd b. Sehl b. el-Esved b. Haram el-Ensârî en-Neccârî (ö. 34/654) Hz. Peygamber'e, *Eryaha* denilen bölgedeki arazisini Allah'a âit kıldığını belirtmiş (أني قد جعلت أرضي), Resulullah da araziyi ailesindeki fakirlere vermesini söylemiştir²².

18 Zerka, 526.

19 Zerka, 526.

20 Şâfiî, *el-Ümm*, Darulmarife 1393, IV, 60.

21 Al-i İmran, 92. لن نأكلوا البر حتى تنفقوا مما تحبون

Bu rivâyette geçen ‘arazimi Allah’a âit kıldım’ ifadesinin, mallarımı Müslümanlara vakf ettim anlamı taşıdığı söylenebilir.

‘Allah’a ait kıldım’ ibâresinin Kur’ân’daki Allah’a karz-ı hasen verme ifâdesine karşılık gel düşünülebilir. Bakara suresi 245’inci ayette مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ أَضْعَافًا كَثِيرَةً وَاللَّهُ يَقْبِضُ وَيَبْسُطُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ²³ ve Hadid suresi 11. ayette geçen مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ وَلَهُ أَجْرٌ كَرِيمٌ²⁴ Allah’a karz-ı hasen verme ifadelerinin malların vakfedilmesinin ile alakalı olduğu söylenebilir. Nitekim birinci âyetin inşinin ardından bazı Müslümanlarının mallarını tasadduk ettiği şeklinde bir rivâyet bulunmaktadır. Bu rivayet şu şekildedir: “Resulullah zamanında birisi, bu âyeti duyunca şöyle demiştir: “Ben Allah’a borç veriyorum” dedi ve kendisine ait en iyi bahçeye gitti ve onu tasadduk etti”²⁵. Rivâyette tasadduk etti ifadesinin yer aldığı, dolayısıyla, bu ibarenin, malı birisine tasadduk etti, mal onun mülküne geçti şeklinde de düşünülebileceği unutulmamalıdır.

Yukarıda zikredilen ayetlerde vakıf ile ilgili bazı ipuçları yakalanabilirse de, fakihler, bu konudaki asıl delilin, Hz. Peygamberin

22 لما نزلت هذه الآية: (لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ) ، أو هذه الآية: (مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا) قال أبو طلحة، يا رسول الله، حائطي الذي يمكن كذا وكذا صدقة، ولو استطعت أن أجعله سرًا لم أحعله علانية! فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: اجعلها في فقراء أهللك Bu ayet (sevdiğiniz şeylerden Allah için harcamadıkça tam hayra erişemezsiniz [Ali İmran, 92]) veya (Kim Allah’a güzel bir borç verecek [Bakara, 245; Hadid, 11]) indiği zaman Ebû Talha şöyle demiştir: Ey Resulullah, sınırları şöyle şöyle olan bostanım sadakadır. Keşke onu gizlice sadaka etmem mümkün olsaydı da, onu aleni olarak sadaka etmeseydim. Bunun üzerine Resulullah ona, “onu ailendeki fakirlere sadaka et” demiştir. Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, III, 174; لما نزلت هذه الآية: “لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ” ، قال أبو طلحة: “يا رسول الله، إِنَّ اللَّهَ يَسْأَلُنَا مِنْ أَمْوَالِنَا، أَشْهَدُ أَنِّي قَدْ جَعَلْتُ أَرْضِي بِأَرْضِي لِلَّهِ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: اجْعَلْهَا فِي فُقَرَاءِ أَهْلِكَ” . Bu ayet (sevdiğiniz şeylerden Allah için harcamadıkça tam hayra erişemezsiniz [Ali İmran, 92]) indiği zaman Ebû Talha şöyle demiştir: Allah bizleri mallarımızdan mes’ûl tutuyor. Şahid ol, Ereyha’daki arazimi Allah’a âit kıldım. Bunun üzerine Resulullah (sav), onu akrabalarına sadaka olarak ver. Ve onu Hassan b. Sabit ve Übeyy b. Ka’b’a sadaka etti. Bu hadis aynı zamanda akrabaya yapılan vakfın da delili olarak kullanılmaktadır. Muhadarât, s. 222 vd. et-Taberi, Câmiu’l-Beyân, thk. Ahmed Muhammed Şakir, VI, 589.

23 “Verdiğinin kat kat fazlasını kendisine ödemesi için Allah’a güzel bir borç verecek yok mu? Darlık veren de bolluk veren de Allah’tır. Sadece O’na döndürüleceksiniz” Bakara, 245.

24 “Kim Allah’a güzel bir ödün verecek olursa, Allah da onun karşılığını kat kat verir ve ayrıca onun çok değerli bir mükâfatı da vardır” Hadid, 11.

25 إن رجلا على عهد النبي صلى الله عليه وسلم لما سمع بهذه الآية قال: “أنا أقرض الله”، فعمد إلى خير حائط له فنصدق به . Taberi, V, s. 284

hadisleri ve sahabîlerinin uygulamaları olduğu kanaatindedirler. Bu konuda delil olarak kullanılan ilk rivayet, Resulullah'ın “İnsan öldüğünde ameli ancak üç şekilde kesilmez, sadaka-i câriye, kendisinden istifâde edilen ilim ve kendisine dua eden sâlih evlâd²⁶” mealindeki hadisidir²⁷. Bu hadis, vakıf müessesinden bahsetmese de, burada geçen sadaka-i câriye ifadesi bizlere vakıf müessesesi ile ilgili önemli bilgiler vermektedir. Makalemizle ilişkili olarak düşünüldüğünde, ölümden sonra devam etmesi, dolayısıyla devamlılık arz etmesi altı çizilmesi gereken husustur. Bu devamlılık vakıf müessesesinin tabiatıyla da örtüşmektedir²⁸.

Bu hadisinin yanında Hz. Peygamber'in vakıflar tesis ettiği bilinmektedir. el-Hassâf, **Ahkâmu'l-Evkâf** isimli eserinde bu vakıfları müstakil bir başlık olarak ele almıştır. Bunlardan Uhud savaşına katılan ve ölümü halinde bütün mallarının Hz. Peygamber'in olmasını ve onları Allah'ın gösterdiği yere (يضعها حيث أراه الله) koymasını vasiyet eden Muhayrik'in malları ilk zikredilenlerdendir²⁹. Resulullah'ın bu malları Müslümanlara vakıf (sadaka) olarak verdiği bilinmektedir. Ayrıca Resulullah'ın Medine'de vakfettiği kaydedilen yedi mülkün de Muhayrik'in bu malları olduğu rivayet edilmektedir³⁰. O, bu malları Abdulmuttalib veya Hâşimoğulları'na, başka bir rivâyete göre ise, İslâm'ın ve Müslümanların âcil ihtiyaçlarına vakfetmiştir³¹. Bu konudaki önemli bir târihi kayıt da Ömer b. Abdülaziz'in hilâfetinde olan bir olaydır. Bu rivayetin başında havâit-i seb'a yukarıda da bahsedilen yedi yerin Muhayrik'in malları olduğu belirtilmektedir. Rivâyet: “Ebûbekir b. Hazm bana yazdı ve şu şekilde haber verdi: Bu hurma Resulullah zamanında ve Resulullah'ın yediği hurma salkımlarındandır. Daha sonra dedim ki: Ey Mü'minlerin Emiri: bunu aramızda taksim et. Her birimize dokuz ağaç düştü”. el-Hassâf, Ömer b. Abdülaziz'in Medine'de vali iken bu bahçelere girdim ve hurma yedim şeklindeki rivâyetini de ekler³².

Sahabilerden bazılarının da vakıflar kurduklarına dair rivâyetler vardır. Bunlar arasında Hz. Ömer'in Hayber'de hissesine düşen arazi ile

26 إذا مات ابن آدم انقطع عمله الا من ثلاث صدقة جارية أو علم ينتفع به أو ولد يدعو له

27 Müslim, K. el-Vasiyye, **Babu ma yelhaku'l-insan mine's-sevabi ba'de vefatihi**, 1.

28 Konuyla ilgili diğer ayetler için bkz. Vecdi Akyüz, “Kutsal Metinlerde Vakıf Referansları”, Geçmişten Geleceğe Vakıf Medeniyet, **Vakıflar Dergisi** 2006, s. 21-25.

29 el-Hassâf, **Kitabu Ahkâmî'l-Evkâf**, Mısır 1322 (Birinci Baskı), s. 1.

30 Bunlar, A'vaf, Sâfiye, Delâl, Müseyyeb, Bürka, Hismâ ve Meşrebe'dir.

31 Müslim, **Fezâilü's-Sahâbe**, 196; Ahmed bin Hanbel, **Müsned**, 1, 45

32 el-Hassâf, 1-2.

alakalı olarak Resulullah'a emrini sorması ve ondan aldığı cevap vakıf müessesesi ile ilgili en önemli delildir. Resulullah ona “*İstersen malın aslını habs et, semere ve gelirini ise yoksullara tasadduk et*” şeklinde cevap vermiştir. Bu cevap üzerine Hz. Ömer, arazisini; satılmamak, bağışlanmamak ve mirasla da geçmemek üzere, yoksullara, yakın hısımlara, miskinlere, yolda kalmışlara, Allah yolunda savaşanlara ve azatlık anlaşması yapan kölelere vakfetmiştir.

Bu rivâyetle ilgili olarak habs/hubs ifadelerinin rivayette geçtiği dolayısıyla rivayetin vakıf ile doğrudan ilişkisinin olduğunu vurgulamalıyız. Resullullah'ın *aslını habs et* bir başka ifadeyle *mülkiyet olmaktan çıkar* şeklindeki emrinin Hz. Ömer tarafından nasıl uygulandığı da rivâyette yer almaktadır. Hz. Ömer, satım, hibe, miras gibi hususları bu malda *habs etmiş, durdurmuş* bir başka ifadeyle yasaklamıştır. Rivâyetin devamında vakfa tevliyet edecek/mütevelli ile ilgili bilgiler bulunmaktadır³³. Bu arazinin yukarıda zikri geçen Hayber'deki arazi olup olmadığı veya Medine yakınlarında bir arazi olduğu hakkında ihtilaf bulunmaktadır³⁴. Yine Buhari'de Hz. Ömer'in “Semg” ismindeki arazisini vakf ettiği ile ilgili de rivayetler bulunmaktadır. Bu rivâyet konumuzla ilgili önemli bir ayrıntı ihtiva etmemesi sebebiyle sadece dipnotta Arapça olarak kaydedilmiştir³⁵.

33 أصاب عمر بخبير أرضاً، فأتى النبي صلى الله عليه وسلم فقال: أصبت أرضاً لم أصب مالا قط أنفس منه، فكيف تأمرني به؟ قال: « إن شئت حبست أصلها وتصدق بها ، فتصدق عمر أنه لا يباع أصلها ولا يوهب ولا يورث وإنما هي صدقة في الفقراء والقريبى والرقاب وفي سبيل الله والضيف وابن السبيل، لا جناح على من وليها أن يأكل منها بالمعروف أو يطعم غير ممتول

Hayber arazisinden bir parça isabet eder. Hz Ömer Peygamber Efendimize, Yâ Resullallah, Hayber'de bana bir arazi isabet etti. Şimdiye kadar ondan daha nefis bir mal bana isabet etmedi. Bana ne yapmamı emredersin” diye sorar. Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurur: “*İstersen malın aslını habs et, semere ve gelirini ise yoksullara tasadduk et*” Hz. Ömer de o araziye tasadduk etti. Satılmaması, hibe edilmemesi, mirasla da geçmemesini şart koştu ve gelirinin yoksullara, yakın hısımlara, miskinlere, yolda kalmışlara, Allah yolunda savaşanlara ve azatlık anlaşması yapan kölelere harcannmasını istedi. Mütevelli olanın maruf ölçüler içerisinde yemesinde ve başkasına yedirmesinde, kendisi ondan mal edinmemek şartı ile vebal olmayacaktır.” (Buhâri, K. eş-Şurât fi'l-Vakf, 1)

34 Ayrıntı için bkz. İbn Hacer, 1379, s. 400

35 أَنَّ عُمَرَ تَصَدَّقَ بِمَالٍ لَهُ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَكَانَ يُقَالُ لَهُ تَمْعٌ وَكَانَ نَحْلًا فَقَالَ عُمَرُ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي اسْتَفَدْتُ مَالًا وَهُوَ عِنْدِي نَفِيسٌ فَأَرَدْتُ أَنْ أَتَصَدَّقَ بِهِ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَصَدَّقْ بِأَصْلِهِ لَا يَبَاعُ وَلَا يَوْهَبُ وَلَا يُورَثُ وَلَكِنْ يَنْفَقُ ثَمَرُهُ فَتَصَدَّقَ بِهِ عُمَرُ فَصَدَّقَهُ تِلْكَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَفِي الرِّقَابِ وَالْمَسَاكِينِ وَالضُّعْفَى وَالْبَنِي السَّبِيلِ وَلِذِي الْقُرْبَى وَلَا جُنَاحَ عَلَى مَنْ وَلِيَهُ أَنْ يَأْكُلَ مِنْهُ بِالْمَعْرُوفِ أَوْ بِوَكِيلٍ صَدِيقُهُ عُمَرُ مَتَمُولٍ بِهِ Buhari, Kavullahi Teâla ve'btelu'l-yetâmâ ..., 1

Bunun dışında Hz. Ebu Bekir'in³⁶, Hz. Osman'ın³⁷, Hz. Ali ³⁸ ve diğer ashabın vakıflar³⁹ tesis ettikleri bilinmektedir. Sa'd b. Ebi Vakkâs, evladından olan bekâr kızlara bir ev vakfetmiştir. Onun vefatı üzerine mirasçuları bu evi mirasa katmak istemişlerdir. Hatta bu durumu Mervan b. el-Hakem'e dava etmişlerdir. Kızı Aişe, bu evin bir "habs" olduğunu vurgulamıştır⁴⁰. Mervan da ashab ile yaptığı istişare sonrasında vakfın devamına karar vermiştir⁴¹.

B. Vakıf Muamelesinin Bağlayıcılığı Meselesi

Bu meseleyi naklî ve aklî deliller muvacesinde değerlendirmeden önce meselenin ne olduğu üzerinde durulması daha uygundur. Vakfın bağlayıcılığı, vakfın tesisini müteâkip bu muamelenin vakfedeni bağlayıp, bağlamadığıdır. Bir başka ifade ile birisi tarafından gerçekleştirilen vakıf muâmesinden, o kimsenin ya da mirasçılarının vazgeçip, vakf ile beraber habs edilen/yasaklanan, o malı satabilme, hibe edebilme, miras bırakabilme haklarını geri alıp, alamayacağıdır. Bu meselenin, özellikle vakfı gerçekleştiren vâkıf tarafından değil de, onun mirasçuları tarafından gündeme taşındığı ve uzun süredir devam eden vakıfların bir anda yok olmasına sebebiyet verebilecek bir özelliğe sahip olduğu söylenebilir.

36 Mekke'deki evleri Hassaf, 5;

37 Hayber'de İbn-i Ebi'l-Hakik diye bilinen malıyla alakalı. حدثنا فروة بن أذينة قال رأيت كتابا عند عبد

الرحمن بن أبان بن عثمان فيه بسم الله الرحمن الرحيم هذا ما تصدق به عثمان بن عفان في حياته تصدق بماله الذي بخبير يدعي مال ابن أبي الحقيق على ابنه أبان بن عثمان صدقة بته بتلة لا يشتري أصله أبدا ولا يوهب ولا يورث شهد على بن أبي طالب وأسامه بن زيد وكتب قال الواقدي فقلت لفروة ما هذا المال

el-Hassaf, 9. بأيديهم قال لا أدري اراه بيع

38 Yenba'da Hz. Ömer'in ikta ettiği arazi ile alakalı. el-Hassaf, 9.

39 el-Hassaf, 12-18.

40 el-Hassaf, 14.

41 el-Hassaf, 14.

1.Konu İle İlgili Rivayetler

a) Hz. Ali, Abdullah b. Mes'ud, İbrahim en-Nehai'den Gelen Rivayetler

İbn Ebî Şeybe'nin **el-Musannef'**inde mevkufen Hz. Ali'den (لا حبس) "Allah'ın koyduğu farizalardan alıkoyma yoktur, ancak silah ve zırh olursa o başka" şeklinde bir rivayet nakledilmiştir⁴².

b) İbn Abbâs'ın Rivâyetleri

"Resûlullah Nisâ suresi'ndeki miras hisseleri indiği zaman şöyle demiştir: "Nisâ sûresinden sonra hubs yoktur"⁴³. Onun bir başka rivayeti ise 'لا حبس عن' "Allah'ın (koyduğu) ferâizden [miras hisseleri] alıkoyma yoktur" şeklindedir. Öncelikle ifâde etmek gerekir ki, bu rivâyet, sahih bir hadis olarak değerlendirilmemektedir. el-Beyhakî'nin **es-Sünenü's-Sagîr** isimli eserinde bu hadis için "zayıf" ve "onunla ihticâc edilmez" ifâdeleri önem taşımaktadır⁴⁵. ed-Darakutnî de hadisin İbn Lehî'a⁴⁶ ve kardeşi tarafından nakledildiğini bu ikisinin de zayıf olduğunu belirtmektedir⁴⁷.

İbn Hazm, **el-Muhallâ** isimli eserinde bu hadis ile ilgili olarak şu bilgileri kaydeder: "Bu hadis mevzûdur ve İbn Lehî'a "la hayra fihi" bir adamdır, kardeşi de aynı şekilde". Mevzû oluşunun gerekçesi şudur: Nisâ sûresi veya onun bir kısmı Uhud'dan sonra nâzil olmuştur. Sahabe de Resulullah'ın bilgisi dâhilinde Hayber'den sonra ve Nisâ sûresindeki miras ayetlerinin nüzûlünden sonra vakıf yapmışlardır. Bu nesilden nesile gelen mütevâtir bir durumdur. Bu haber doğru olmuş olsa, habsin/vakfın,

42 İbn Ebî Şeybe, **el-Musannef**, (thk. M. Avame, Çev.) Daru'l-kable, VI, 250.

43 et-Tabarâni, **el-Mu'cemu'l-Kebir**, XI, 365; ed-Darakutni, **Sünen**, V, 119; el-Beyhakî, **el-Mu'cemu'l-Kebir**, XI, 365.

44 Taberânî, **el-Mu'cemu'l-Kebir**, IX, 365; İbn Ebî Şeybe, VII, 234; **Sünenü'd-Darakutni**, III, 119.

45 el-Beyhaki, VI, 162. و حديث ابن عباس مرفوعاً "لا حبس عن فرائض الله" مداره على ابن لهيعة وهو

ضعيف لا يحتج به وإنما يعرف من قول شريح

46 Abdullah b. Lehî'a için bkz. Nevevî, **Tehzibu'l-Esmâ**, I, 403

47 ed-Darakutnî, IX, 378

Resulullah'ın ölümüne kadar bilgisi dâhilinde olması sebebiyle, mensûh olmuş olması gerekirdi"⁴⁸.

Bu rivâyet hakkında el-Beyhakî'nin eklediği "Şurayh'ın kavlinden bilinir" ifadesi rivâyetin ona aidiyetini vurgulaması ve el-Beyhakî'nin (ölm. 458/1066) yaşadığı hicri beşinci asırda da halen onun kavli olarak bilinmesi açılarından da önem taşımaktadır.

c) Kâdı Şurayh'ın Rivâyetleri

Her ne kadar İbn Abbas'tan yukarıda kaydedilen rivayetler bize ulaşmış olsa da, Kûfe'nin meşhur kâdısı Şurayh b. el-Hâris'in⁴⁹ Hz. Peygamber'den rivayetlerinin, bu tartışmayı başlattığı, - daha doğru bir ifadeyle- ondan gelen rivayetler sebebiyle bu tartışmanın Şurayh ile özdeşleştiği söylenebilir. Ondan gelen ilk rivayet "جاء محمد ببيع الحبيس" Muhammed habîsi satmak hükmünü getirdi" şeklindedir⁵⁰. Yine aynı anlamda gelen diğer rivayet ise "جاء محمد باطلاق الحبيس" "Muhammed habsin serbest bırakılmasını getirdi"⁵¹ şeklindedir. Konuya açıklık getiren bu iki rivâyetten Hz. Peygamber'in daha önce var olan bir yasak hususunda serbestiyet getirdiği anlaşılmaktadır. Atâ b. el-Müseyyeb'ten gelen Şurayh'a sorulan bir soru ile ilgili rivayette neye serbestiyet getirildiğini ortaya koyması bakımından önemlidir. Bu rivayet "Şurayh'a evini, çocuğuna (çocuğu olan bir başkasına) habs edenin durumu hakkında sorduk. Ben kadıyım, müfti değilim dedi. Meseleyi ona tekrar sordum. Allah'ın (koyduğu) farizalardan (miras paylarından) habs yoktur dedi⁵²" şeklindedir. Mesele bir şahsın çocuklarından birisine mallarını habs etmesi durumu hakkındadır. Bu takdire diğer oğullar ve kızlar dışarıda kalmaktadır. Mesele malını bir çocuğuna vakf edenin, dolayısıyla diğer çocuklarını vakfettiği maldan mahrum bırakan kişinin durumudur Şurayh burada yukarıda da belirtildiği gibi miras hisselerinin Nisa

48 İbn Hazm, **el-Muhallâ**, IX, 177.

49 hayatı hakkında bkz. Furat, 2009, s. 129-130.

50 el-Hassâf, 110; Hilal Re'y, 5

51 Beyhaki de bunların aşağıda zikredileceği üzere el-Bahîra ve es-Sâibe ile alakalı olduğunu belirtmektedir. el-Beyhaki, VI, 163.

52 أخيرنا محمد قال أخيرنا يعقوب بن إبراهيم قال حدثنا عطاء بن المسيب قال سألنا شريحا رضي الله عنه عن رجل جعل داره حبسا على الآخر فالآخر من ولده فقال إنما اقضي ولست افنى فاعدت عليه المسألة فقال لا

الله et-Tahavî, **Şerhu Meâni'l-Asâr**, thk. Muhammed Nuri Neccar, Muhammed Seyyid Cad el-Hakk), 1994, IV, 96; Hilal Re'y, 1355, s. 5; es-Serahsi, **el-Mebcut**, Beyrut, XII, 90.

suresinde belirtilmesinden sonra habsin olmadığını ifade etmektedir. Zaten yukardaki İbn Abbas'tan gelen rivayette de Nisa suresine atıf bulunmaktadır, bu durum ister istemez konuyu mirasla ilişkilendirmektedir.

Rivayetlerle ilgili belirtilen yukarıdaki ayrıntıların yanında rivayetin muhtevasının ne anlam taşıdığını anlamamız gerekmektedir. Rivayetteki ferâiz ifâdesi miras hisseleri anlamındadır. Yani, Allah'ın koyduğu miras hisselerini habs/alı koymak yoktur demektir. Bu da, Allah, mirasçılara paylarını vermiştir; kimse mirasçıları bu paylardan men edecek bir şey yapamaz şeklinde anlaşılabilir. Konumuzla alakalı olarak ise kimse, malını vakfedip, mirasçıları bundan mahrum bırakamaz diye anlaşılması gerektiği kanaatindeyim. Bu noktada, "bir kimse, sağlığında, başkalarının lehine satma, hibe etme, miras bırakma gibi tasarrufları yapabildiği halde, neden vakf yoluyla bunları yapamasın?" şeklinde bir itiraz öne sürülebilir. Bu itiraza cevap vermek için öncelikle vasiyet ile hayatta yapılan tasarruf arasındaki farkı ortaya koymamızı gerektirir. Vasiyet "bir malı veya menfaati ölümden sonraya izafetle bir şahsa veya bir hayır cihetine teberrü yoluyla yani meccanen temlik⁵³"tir, dolayısıyla *ölümden sonraya izafeti* sebebiyle şahsın hayatında yaptığı tasarruftan ayrılmaktadır. Rivayette de belirtilen "feraiz'den (miras paylarından) hubs yoktur" ifadesi bahsi geçen konunun ölümden sonra ile ilgili olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla söz konusu yasaklamanın konulduğu malların ölümden sonraya izafetle olan tasarruflara hamledilmesi gerekmektedir.

es-Serahsi, Şurayh'tan gelen rivayetteki habs/vakfın yasak olduğu ifadesi üzerine öncelikle İbn Mes'ud⁵⁴ ve İbn Abbas'tan da aynı rivâyetlerin⁵⁵ geldiğini belirtmektedir. Ona göre, bu rivâyetler – muhtemelen Şâfiiler tarafından-, câhiliye dönemindeki hayvanlarla ilgili uygulamaya atf edilmekte ve dolayısıyla şeriatın bu uygulamaları tamamen ortadan kaldırdığı iddia edilmektedir. Serahsi, rivayet ile ilgili kendi (Hanefilerin) kanaatlerini: nefy mevkiinde olan nekrenin âmm ifade edeceği, dolayısıyla mirastan alıkoymayı gerektirecek tüm yolları içine alacağı, ancak aksine bir delil getirilmesi halinde durumun farklı olacağı şeklinde belirtir. Bu ifade ile Serahsi, Şâfiî tarafından öne sürülen rivayetin câhiliye dönemi ile ilgili olduğu şeklindeki yoruma karşı çıkmakta, bunun

53 Erdoğan, 598.

54 İbn Mes'ud'a ait böyle bir rivayet tarafımızdan görülmemiştir.

55 Burada kastedilen yukarıda zikredilen Şurayh'a ait rivayetlerdir.

mirastan hisse almayı önleyecek tüm habs/hubs uygulamalarını içereceğini kaydetmektedir. Aynı ifade el-Babertinin **Hidâye** şerhi olan **el-İnâye**'de de geçmektedir⁵⁶. el-İnâye'de **Hidâye**'de geçen **جَاءَ مُحَمَّدٌ بِبَيْعِ الْحَبِيسِ** ifadesi ile ilgili şerhte habsin satılmamasının şer'u men kablenâ olduğu, bunun da, Resulullah'ın bu emri ile nesh edildiği kaydedilir⁵⁷. el-Bâberti, **Hidâye**'deki "es-Saibe gibi" ifadesi ile ilgili şerhinde ise Sâibe'nin nezr edilerek mülkiyetten çıkmadığını, aynı şekilde kişinin de arazisini ve evini vakfetmesi durumunda mülkiyetinden çıkmayacağını belirtir. Böylelikle Ebu Hanife'nin vakfın lâzım olmadığı şeklindeki fetvasına da bir delil ortaya koymuş olmaktadır.

el-Kâsânî'nin **Bedâyi'** isimli eserinde de aynı husus tartışılırken, Şurayh'tan gelen **جَاءَ مُحَمَّدٌ بِبَيْعِ الْحَبِيسِ** rivâyeti ile vakf edilen şeyin vâkıfın mülkiyetinden çıkmayacağını tebeyyün ettiği belirtilir⁵⁸. el-Kâsânî'nin Resulullah'ın ve sahabinin vakıfları ile ilgili yorumu meâlen şu şekildedir: Resulullah'ın vakıfları "Biz peygamberler mirasçı olunmayız, geriye bıraktığımız mallar, sadakadır" hadisi sebebiyle habs değildir, sahabenin vakıflarının ise Nisa suresinin nuzûlundan önce olma ihtimali vardır, Resulullah'ın vefatından sonra olanları ise varisleri onaylamıştır⁵⁹.

2. Ebu Hanife'nin Vakfın Lâzım Olmadığı Şeklindeki Fetvâsı

Ebu Hanife vakfın vâkıfın mülkünde habs edildiği kanaatindedir⁶⁰. Onun vakfın iâre akdi gibi gayr-i lâzım bir akit olduğu kanaatinde olduğu kaydedilir. Tahâvi, Züfer'in de onunla aynı görüşte olduğunu belirtir⁶¹. Daha sonraki Hanefi fıkıhçıları Ebu Hanife'nin bu fetvasını delillendirmişlerdir.

a) Fetvanın nakli delilleri

1) Kûfe'nin meşhur kâdısı Şurayh'ın yukarıda geçen bu rivâyeti, Ebû Hanife'nin vakfın lâzım/bağlayıcı olmadığı şeklinde fetvâ vermesine, bir diğer ifâde ile vakf edilen şeyin, vâkıfın mülkiyetinden ayrılmayacağı hakkında kanaatinin oluşmasına sebebiyet vermiştir denilebilir. Bu

56 el-Baberti, **el-İnâye**, Darulfikr, tsz, VIII, 323.

57 **el-İnâye**, VIII, 323; **el-Mesut**, XIV, 341.

58 **Bedâyi'**, XIV, 139.

59 **Bedâyi'**, XIV, 139.

60 et-Tahavi, IV, 96.

61 **el-Mesut**, XII, 341; **el-İnâye**, VIII, 219.

sebeple vakfeden, vakfetme tasarrufundan vazgeçebilir (rücu), yukarıda zikredilen Hz. Ömer rivayetinde zikredilen satma, hibe etme, miras bırakma muamelelerini yapabilir. İmam Şâfiî, **el-Ümm** adlı eserinde, Şurayh'tan gelen rivâyetleri değerlendirmiş ve bunların Cahiliye dönemi âdetlerinden "el-bahîra (kulağı yarılıp salverilen deve), el-vasıla⁶², el-hâm (sırtı yükten muaf tutulan erkek deve), es-sâibe⁶³ ile alakalı olması gerektiğini belirtmiştir. Ona göre, Araplar, câhiliye döneminde hayır için yapılan vakıfları bilmiyorlardı, dolayısıyla, sözü edilen habsin/vakfın Mâide sûresi 103. âyette⁶⁴ de zikredilen hayvanlarla alakalı olması gerekmektedir⁶⁵. Böylece bu rivâyeti sadece bu hususa bağlamakta, dolayısıyla, vakıf müessesesi ile alakalı olmadığını vurgulamaktadır. Aynı ifâdeler bu rivayetlerle ilgili olarak Beyhakî tarafından da belirtilmiştir⁶⁶.

2) Abdullah b. Zeyd (ölm. 32/652) kendisine âit bir araziyi vakf etmiştir, durumdan rahatsız olduğu anlaşılan babası bu durumu Hz. Peygambere onu şikâyet etmiştir. Resulullah da ona vakfından rucû etmesini emretmiştir. Bu durum şayet vakıftan rucu mümkün olmasaydı, Resulullah bunu emretmeyeceği şeklinde yorumlanır.⁶⁷ Bu sadece **İhtiyar**'da geçen bir rivayettir⁶⁸. Bu hadis "mürsel"⁶⁹, munkatı⁷⁰ olarak nitelendirilmektedir.

3) Hz. Ömer eğer vakımdan Resulullah'a bahsetmeseydim, ondan dönerdim demiştir⁷¹. Bu rivayetten, Hz. Ömer'in Hz. Peygamberin emri sebebiyle rücu etmediği, yoksa bu şekilde bir hakkının olduğu anlaşılıyor⁷². İbn Hacer iki sebepten bunun hüccet olmayacağını belirtiyor.

62 Vasile, Cahiliye dönemi uygulamalarından ve yasaklanan bir durum. Bir koyun aynı batında hem erkek hem de dişi doğursa, " Dişi kardeşine kavuştu" deyip dişinin hatırı için erkeği de kesmezlerdi ve buna "vasile" denirdi. Mehmet Erdoğan, **Fıkah ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, II. Baskı İstanbul 2005, s. 598.

63 Sâibe: Müseyyeb bırakılan yani sahibinin herhangi bir yere - kimseye temlik etmeden mülkiyetinden çıkardığı mal. Cahiliye döneminde adak ya da on batın dişi doğurması sebebiyle salverilen deve . Mehmet Erdoğan, s. 491.

64 مَا جَعَلَ اللَّهُ مِنْ بَحِيرَةٍ وَلَا سَائِبَةٍ وَلَا وَصِيلَةٍ وَلَا حَامٍ وَلَكِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَأَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ Allah, ne "Bahîre", ne "Sâibe", ne "Vasîle", ne de "Hâm" diye bir şey meşru kılmamıştır.

Fakat, inkâr edenler Allah'a karşı yalan uyduruyorlar. Zaten çoklarının aklı da ermez. (Mâide, 103)

65 **el-Ümm**, IV, 58

66 el-Beyhakî, VI, 163.

67 ed-Darekutni, X, 249.

68 **el-İhtiyar**, III, 41.

69 ed-Darekutni, X, 249.

70 el-Beyhakî, X, 238.

71 لَوْلَا أَنِّي ذَكَرْتُ صِدْقِي لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَوْ نَحْوِ هَذَا لَرَدَدْتُهَا et-Tahavi, IV, 96.

72 et-Tahavi, IV, 96.

Birincisi: Râvi İbn Şihab'ın Hz. Ömer'e yetişmemesi; İkincisi: Hz. Ömer'in vakfetmeden önce rucuyu şart koşmuş olması⁷³.

b) Fetvanın akli delilleri

Ebu Hanîfe'nin bu konudaki akli delili ise vakfın âriyet gibi lâzım olmayan bir akid olmasıdır. Vakıfla bir başkasının mülkiyetine geçirilen aynın rakabesi değil, onun menfaatleridir. Zira, vâkıfın mütevelliyi tayin, gelirleri tevzi gibi hakları vardır. Bu haklarına ona kazandıran vakfın üzerindeki mülkiyet hakkıdır. Bu bakımdan vakıf yukarıda da belirtildiği gibi ariyete benzemektedir⁷⁴.

Ancak iki durumda vakıf lâzım olur.

a) Tescil

Bunlardan birincisi hâkimin muhâkeme neticesinde vakfın lâzım olduğuna karar vermesidir⁷⁵. "Tescil" de denilen bu uygulama şu şekilde yapılır.

Bir kimse mülkü olan bir aynı vakf edip, mütevelliyeye teslim ettikten sonra bunu geri almak isterse ve bu sebeple mütevellî ile vâkıf arasında mahkeme süreci başlatmıştır. Hâkim mürâfaa esnasında vakfın lüzumuna hükmetse, bu süreç vakfın tescili olarak kabul edilir. Bu durumda hâkimin Ebu Hanife, Ebu Yusuf ve İmam Muhammed arasındaki bu konu ile ilgili ihtilaflara da vakıf olması gerekmektedir. Burada müctehidler arasında ihtilafı olan bir meselede kâdının müctehidlerden birisinin fetvasını tercih etmesi halinde onun hükmünün geçerli olacağı kaidesi (içtihad içtihad ile nakz olunmaz) esas alınmıştır⁷⁶.

73 İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, Beyrut 1379, VIII, 350.

74 el-**Mebisut**, XIV, 241; el-**İnaye**, VIII, 319; İbn Hümam, **Fethu'l-Kadir**, XIV, 61; **Hüseyn Hatemi**, **Önceki ve Bugünkü Türk Hukuku'nda Vakıf Kurma** Muamelesi, İstanbul 1968, 48-49; Akgündüz, 154.

75 el-Mavsili, **el-İhtiyâr**, 1426, III, 47; el-**Lübab fi Şerhi'l-Kitab**, IV, I, 223; **Reddü'l-Muhtar**, IV, 338; Şeyhizade, **Mecmau'l-enhur**, I, 731).

76 Karinabadizade Ömer Hilmi, İsmet Sungurbey, **Eski Vakıfların Temel Kitabı**, İstanbul 1978, s. 39-40. Burada son dönem Osmanlı âlimlerinden Boyabadi Hafız Halil Şükrü Efendi, **K. Ahkami'l-Evkaf** isimli eserindeki izahatı diğerlerine nazaran daha öz olması sebebiyle kaydetmeyi uygun bulduk: O, konuyu tescil başlığı altında ele almakta ve şu şekilde izah etmektedir. "Tarik-i evvel, tescil, yani bir hâkimin inde'l-muhâkeme vakfın lüzumuyla hükmetmesidir. Şöyle ki, matlab-ı evvelin fasl-ı sânisinde beyân olunan şerait-i sihhate tevfiikan bir kimse malı olan bir aynı vakf ve nasb eylediği mütevelliyeye teslim eyledikten sonra rücu edip ol aynı ke'l-evvel mülkü olmak üzere mütevelliden geri almak murad ve mütevellî beyninde dahi onun redd ve iâdesinden imtina edip bu vechle vakıf ile mütevellî beyninde niza ve ihtilaf vuku bulup da bir hâkim huzurunda muhakeme ve mürâfaa olduklarında hakim dahi vakfın lüzumuyla hüküm eylese vakıf lazımdır". (Boyabadi, 1329, s. 47). Özellikle Şeyhizade'nin **Mecmau'l-enhur** adlı eserinde bu konuda bir hayli detay

b) Vasiyet

Vasiyet şeklinde yapılan vakıflar bağlayıcı olarak kabul edilir. Bu durum vakf edenin “ölünce, evim, arazim şuna vakfımdır” demesiyle gerçekleşir. Vasiyet şeklindeki vakıfların ayrıca tescile ihtiyacı yoktur, fakat 1/3'lük nisabı geçmemesi gerekmektedir. Eğer vakıf, 1/3ü tarafından karşılanmıyorsa, o kadarı bağlayıcılık kazanır, geri kalanı varislerin onayına bağlıdır⁷⁷.

3. Vakfın Bağlayıcı Olduğu Görüşü

Bu görüş sahipleri özellikle Hz. Peygamberin ve ashabın vakıflarını ve bunlardan rücuun vaki olmamasını delil olarak alırlar. Diğer taraftan özellikle Hz. Ömer'in yukarıda zikredilen rivayetindeki “satılmama, bağışlanmama, miras bırakılmama” emri vakf edilen malın vakf edenin mülkiyetinden çıktığının delilidir.

a) Ebu Yusuf'un Görüşü

Ebü Yusuf, “vakf ettim” ifadesi ile vakfın lâzım olacağına kâildir. Ona göre vakf muamelesi iareye değil de iskâta benzer. Azadda efendinin köle üzerindeki mülkiyeti kalktığı gibi vakf edilen mülkde de vakfedenin hakkının kalmaması gerekir. Ebu Yusuf tescil şartına da itiraz ederek, esas itibarıyla lazım olmayan bir şeyin hâkimin hükmüyle lazım olmaması gerektiğini belirtir⁷⁸. İsa b. Ebân, Ebu Yusuf Bağdad'a geldiğinde vakıfların satımı konusunda Ebu Hanife'nin kavli üzerinde olduğunu, İsmail b. Uleyye'den Hz. Ömer Hadisi'ni alınca bu fikrinden vazgeçtiğini rivayet eder.⁷⁹

b) İmam Muhammed'in Görüşü

İmam Muhammed ise vakfı bir teberru gibi düşünmüştür. Bir mülkiyetin teberrü yoluyla mülkiyetten izalesi ancak teslim ile olur. Dolayısıyla vakf edilenler kabz edilmedikçe vakıf muamelesi tamam olmaz. Bunun bir diğer delili de Hz. Ömer'in yapmış olduğu vakfı Hz.

bulunmaktadır, detaya girmeden onun da bu konudaki birkaç ifadesini kaydetmek istiyoruz: “Vâkıfın, vakfı mütevellîye teslim ettikten sonra (vakfın) lâzım (bir akid) olmadığı delil getirerek rücu etmek istemesi durumunda, taraflar kâdının huzurunda davalı olurlar, kadının lüzuma hükmetmesi ile vakıf lâzım olur. **Mecmeu'l-Enhur**, I, 731, ayrıca bkz **el-İhtiyar**, III, 47.

⁷⁷ **Bedâyi**, XIV, 138; **el-İhtiyar**, III, 47.

⁷⁸ et-Tahavi, IV, 96.

⁷⁹ el-Maverdi, **el-Havi**, VII, 511.

Hafsa'ya teslimidir. Bundan dolayı da da vakfın sıhhati için mütevelliyeye teslim, ifraz edilmiş olma, vakfın menfaatinden vâkıf için şart koşulmamış olması gibi şartlar öne sürer⁸⁰.

3. Diğer Mezheplerin Görüşleri

Malikilerin göre vakfın lazım olması için yukarıda ifade edilen tescil yani hakimın hükmüne ihtiyaç yoktur, mücerred vakf edilmekle vakıf bağlayıcı olur. Malikilerin Şurayh'ın Kufe'de bu konuda konuştuğunu, Medine'ye gelerek Resulullah'ın ve Ashabının vakıflarını görmediği şeklindeki vurgusu da önemlidir⁸¹.

Şâfiiler de vakfın gerçekleşmesinden sonra rucuun câiz olmadığı kanaatindedir⁸². İmam Şafii'nin Şurayh'ın rivayeti ile ilgili ifadeleri daha önce verilmişti.

Hanbeliler vakfın satıma ve hibeye mani olan bir teberrü olduğu ve itk gibi mücerred kavil ile lâzım olacağı, bu konuda hakimın hükmünün gerekli olmadığı kanaatindedirler⁸³.

4. Vakfın Bağlayıcılık Kazanması İçin Yapılan Uygulamalar

Yukarıda da işâret edildiği gibi tartışma, sınırlı sayıda kişiyi etkileyen akademik/hukuki bir tartışma olmaktan ziyâde, özellikle İslam devletlerinin altın çağlarını yaşadıkları dönemlerde önemli bir kriz halini alabilen bir hukukî sorun hüviyeti kazanmıştır. Baba veya dedeleri tarafından yapılan vakıfları bozmak ve dolayısıyla verâset yoluyla üzerlerine geçirmek isteyenler, dönemin mahkemelerine başvurmuşlar ve Ebû Hanîfe'nin ilgili fetvâsını belirterek, vakfın bozulmasını istemişlerdir. Tabii yukarıda da bahsedildiği gibi Ebû Hanîfe'nin fetvâsı gereğince şayet mahkeme vakfın devamına ilişkin bir karar alırsa, bu talepleri geçersiz olmaktadır. Fakat Osmanlı döneminde hâdisenin bu aşamaya gelmemesi

80 el-İhtiyar, III, 48

81 Ebu'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Rüşd el-Kurtubi, **el-Mukaddemat**, Daru'l-garbi'l-İslami 1408, II, 418; el-Karafi, **ez-Zahira**, (thk. Komisyon), Beyrut 1994, VI, 313; Muhammed b. Yusuf b. Ebi'l-Kasım b. Yusuf el-Gırnati, **et-Tacu'l-İklil li-Muhtasar el-Halil**, Daru'l-Kutubu'l-İlmiye 1416, VI, 626.

82 el-Maverdi, **el-Havi'l-Kebir**, (thk eş-Şeyh Ali Muhammed Muavviz, eş-Şeyh Adil Ahmed Abdulmevcud) Beyrut 1919, VII, 512; Ebu Zekerıyya Muhyiddin Yahya b. Şeref en-Nevevi, **Ravzatu't-tâlibin ve Umdetu'l-Müftin**, thk. Zühreyy es-Sevayiş, Beyrut 1991, V, 342; Ebu Hamid Muh. b. Muh. el-Gazali et-Tusi, **el-Vasit fi'l-Müzehebb**, Kahire 1417, VI, 255.

83 İbrahim b. Muhammed b. Abdullah b. Muh. ibn Muflih, el-Mubdi' fi Şerhi'l-Mukni, Beyrut 1997, V, 185; İbn Kudame, **eş-Şerhu'l-Kebir alâ Metni'l-Mukni**, Darulkitab el-Arabi, VI, 240.

adına bazı tedbirler alınmıştır. Alınan bu tedbirlerin en önemlisi, vakfiyelere konulan “rücû’ rüknü”dür⁸⁴. Bu rükün, esâs itibarıyla vakıf hakkında daha başlangıçta mahkeme kararı alınmasını, dolayısıyla, vâkıfın rücû’ hakkının ortadan kalkmasını amaçlamaktadır. 5 Cemâziyelâhir 1151 (20 Eylül 1738) tarihli Carullah Veliyüddin Efendi Vakfiyesi’ndeki ilgili rücû’ rüknünü bir örnek olarak burada naklediyoruz. İlgili vakfiyenin rücû’ rüknünde Ebû Hanîfe’nin ve İmam Muhammed’in görüşleri zikredilir, daha sonra da vâkıf aşağıda altı çizili ifadeler ile vakıftan rücû’ eder:

“Vâkıf-ı mumaileyh semt-i vifâkdan cânib-i şikâka âzim olup vakf-ı akâr u emlâk inde’l-İmami’l-a’zam, sahîh lâkin gayr-i lâzım olduğundan ma’adâ İmâm-ı Rabbânî ve fâzıl-ı samadânî İmâm Muhammed bin Hasani’ş-Şeybânî katında vakıf menafi’-i vakftan kendü nefisine nef’i şart etmek mubtil-ı vakf olup ve bir cihet-i birre mevkûfe arsa üzerinde olan emlakin cihet-i uhrâya vakfiyyeti dahi meşâyih-i Hanefiye’den ba’zı fudelâ-yı ‘izâm tecviz buyurmadıklarına bina’en emlâk-i mezkûrenin vakfiyyet[in] den rücû’ ve ‘kemakan mülküne istirdâd ederim’ dedikde”

Vâkıfın rücû’u üzerine müteveli Ebû Yûsuf ve İmâm Muhammed’in fetvâlarını hatırlatarak duruma itiraz eder:

“Mütevellî-i mezbûr dahi cevâba tasaddî edüip eğerçi hâl, bast olunan minvâl üzre olduğu cay-i eşkâl değildir. Lâkin ârif-i samadânî Ebû Yûsuf eş-şehir bi’l-İmâmî’s-sâni hazretleri katında vakıf, mücerred vakfettim demekle ve İmam Muhammed bin Hasani’ş-Şeybani hazretleri katında teslim ile’l-müteveli olmağla vakf-ı mezbur sahîh ve lâzım oldu deyü redd ve teslimden intina’ ile”

Daha sonra da hâkimin verdiği karar yer alır ki bu karar ile Ebu Hanîfe’nin fetvâsına göre vakıf lazım olacaktır. Bu bölüm şu şekildedir:

hâkim-i mûmâileyh ... hazretleri dahi tarafeynin edilmesine nazar ve mubtil-ı hayr olmaktan hazer edüip ... vakf-ı mezburun sıhhat ve lüzûmuna hükm etmeğın min ba’d vakf-ı mezbur sahîh ve lâzım oldu⁸⁵

Vakfiyede söz edilen rücû’ esas itibarıyla gerçekleşmemiştir. Böyle bir rükünün vakfiyeye eklenmesinin sebebi ise başlangıçta önlem alınarak, ileride Ebû Hanîfe’nin fetvâsına dayanarak mahkemeye gidilmesinin

84 Kütükoğlu, 1994, 364.

85 Mübahat Kütükoğlu, s. 364.

önünün alınmasıdır. Bu rükün çeşitli şekillerde Osmanlı dönemi vakfiyelerinde yer almıştır (Bkz. Ilica, 2000, s. 532)⁸⁶.

5. Sahabe Ve Tabiin Dönemi Bazı Vakıf Uygulamaları

Vakıf muâmelesinin, Sahâbe döneminin sonlarına doğru kız çocuklarını miras hisselerinden mahrum bırakmak için bir yol halini aldığı ile ilgili tarihi bilgiler bizlere ulaşmıştır. Bunları “*İnhirâfu bi'l-vakfi an ma'na's-sadaka*” başlığı altında ele alan Ebû Zehre, öncelikle el-Misver b. Mahreme'nin, Hz. Ömer'in malını vakfettiği zaman dile getirdiği kaygılarını⁸⁷ kaydetmektedir.

انك تحتسب الخير وتنويه اني اخشي ان يأتي رجالا لا يحتسبون مثل حسبتك ولا ينون

مثل نيتك ويحتجون بك وتنقطع الموارث

“Sen hayrı dikkate alıyor ve ona niyet ediyorsun, senin dikkate aldığın gibi almayan, senin niyet ettiğin gibi etmeyen, seni delil göstererek, mirası kesintiye uğratabilecek kimselerin gelmesinden korkuyorum”.

Bu rivayetdeki “mirası kesintiye uğratabilecek” ifadesi vakfın mirası kesintiye uğratabilecek bir husus olarak görülmesi sebebiyle önem taşımaktadır.

Hz. Aişe'nin, zamanındaki durumu, En'am suresinin “*Bu hayvanların karınlarında olan yavrular yalnız erkeklerimize mahsus olup, eşlerimize yasaktır. Ölü doğacak olursa hepsi ona ortak olurlar*” dediler. Allah bu türlü sözlerin cezasını verecektir, çünkü O hakimdir, bilendir.” mealindeki 139. ayetine benzettiği rivâyeti, o dönemdeki suistimalleri göstermesi bakımından dikkat çekicidir⁸⁸.

86 Vâkıf-ı mûmâileyh semt-i nifâktan cânib-i hilâfa sülûk ve mütevellî-i mûmâileyh mahzarında ba'de'l-istirca iş-şer'î ve't-terâfu'beyne'l-e'immeti'l-eslâf vakf-ı mezbûrun sıhhati lüzûmuna hüküm-i sahih-i şer'î kazâ-i sahih-i mer'î buyurmalariyla vakf-ı mezbûr sahih ve lâzım... 2 Muharrem 1283.

87 Maalesef bu alıntıyı Ebu Zehre kaynak belirtmeden yapmıştır, bu sebeple orijinal kaynağa ulaşamadık. **Muhâdarât**, 10

88 Sahnun, **el-Müdevvene el-Kübra**, Lübnan Darul Kutub, IV, 245 ما وجدت للناس مثلا اليوم في

صدقاتهم الا كما قال الله عز وجل وقالوا ما في بطون هذه الانعام خالصة لذكورنا الا كما قال الله عز وجل وقالوا ما في بطون هذه الانعام خالصة لذكورنا ومحرم على ازواجنا وان يكن ميتة فهم شركاء والله انه يتصدق الرجل بالصدقة العظيمة على ابنته فترى غضارة صدقته وترى ابنته الاخرى وانه لتعرف عليها

Sahabiler ve Tâbiin arasında evlada yapılan vakfın yaygın olduğu görülmektedir. Fakihlerin çoğu tarafından bu şekildeki bir vakıf caiz görülmektedir.⁸⁹ el-Kindî'nin **Târihu'l-Kudat** adlı eserinde Hişam b. Abdulmelik zamanında Mısır kadısı olan Tevbe b. Numeyr'in Mısır'da vakıfları ailelerden alıp fakirlere verme çabası ile ilgili rivâyetler de bizlere âile vakfının yaygınlığı göstermesi bakımından önem taşır⁹⁰. Diğer taraftan el-Mehdi tarafından Mısır kadısı tayin edilen İsmail b. Yesu' el-Kindi ile ilgili rivâyet de dikkat çekicidir:

“O, Ebû Hanîfe'nin vakıfların lâzım olmadığı ve vâkıfının vefatından sonra vakıfların iptal edileceği şeklindeki görüşündeydi. Hocası Ebû Hanîfe'nin re'yini uyguladı. Mısırlılar bundan usandı ve onu sevmediler. Mısır'ın fakihî el-Leys b. Sa'd ona gitti ve şöyle dedi: “Senden davacıyım”. İsmail b. Yesu': “Hangi konuda” dedi. Müslümanların habslerini ibtali hakkında. Resulullah vakıf yapmışlardır/habs etmişlerdir, Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali, Zübeyr ve ondan sonra gelenler vakıf yapmışlardır/habs etmişlerdir.”⁹¹.

Bu durumu Leys, Halife el-Mehdi'ye de şikâyet etmiştir⁹².

Kadı Şurayh'ın rivâyetlerinden ve yukarıda söz edilen tarihi malumattan İslamın ilk dönemlerinden itibaren vakıf müessesesinin gerçek amacıyla kullanılmasının yanında, evlatlardan bazılarını veya kız çocuklarını, mirastan mahrum etmek için suiistimal için de kullanıldığı anlaşılmaktadır. Diğer taraftan, Kadı Şurayh'ın evladlarından birisine malını vakfeden adamla ilgili verdiği fetvâ ile ilgili rivayette, diğer vârisleri mirastan mahrum bırakma çabası açıkça görülmektedir. Zaten

الخصاصة لما أبوها أخرجها من صدقته

89 **Muhâdarat**, s. 222 vd

90 Kindi, **Târihu'l-Kudât**, (**Muhadarat**, s 11'den naklen) بن إنأول قاض بمصر وضع يده على الاحباس توية بن

نمر في زمن هشام وإنما كانت الاحباس فييدي أهلها أو أوصيائهم فلما كان توية قال : ما أرى مرجع هذه الصدقات إلا إلي الفقراء والمساكين فأرى أن أضع يدي عليها

91 el-Veki, 1947, III, 236. وكان يرى رأي ابي حنيفة في عدم الزوم الاوقاف وابطالها بعد وفاة الواقف وقد

نفذ رأي شيخه ابي حنيفة فتململ به المصريون وابغضوه وذهب اليه الليث بن سعد فقيه مصر. فقال له جئت مخاصما لك فقال فيماذا قال في ابطالك احباس المسلمين قد حبس رسول الله صلى الله عليه وسلم وابو بكر وعمر وعثمان وعلى والزبير فمن بعد ثم كتب للمهدي كتابا جاء فيه انك وليتنا رجلا يكيد سنة رسول الله صلى الله عليه وسلم بين اظهرنا مع انا ما علمتنا في الدينار والدرهم الا خيرا

92 **el-Vekî, Ahbaru'l-Kudat**, Kahire 1947, III, 236

rivâyette *feraiiz* ifadesi yani miras payları zikredilmektedir. Fakat bu rivâyet, daha sonra vakfın lâzım olmadığı şeklindeki Ebû Hanîfe'nin fetvâsıyla birleşince Hanefiler tarafından izah edilmesi gereken bir husus halini almıştır.

Ebû Hanîfe'nin fetvâsı da yine bu bağlamda değerlendirilebilir. Zira yine yukarıda kaydedilen, Tevbe b. Numeyr ve İsmail b. Yesu' ile ilgili tarihi bilgiler, bu dönemde malı bir evladın üzerine vakf etmenin veya erkek çocuklarına vakf ile kız çocuklarından malın kaçırılmasının yaygın olduğunu ortaya koymaktadır. Buna ek olarak, Şâfiî'nin **el-Ümm** adlı eserinde bulunan evlada yapılan vakfiye örneğinde⁹³, kız çocuklarının çocukları, vakıftan mahrum edilmiştir⁹⁴.

Ebû Hanîfe'nin vakfın lazım olmadığı şeklindeki fetvâsı, bu şekilde mağdur olan varislere vakıftan rücû' hakkı vermektedir. Vakıftan mahrum edilen erkek veya kız çocuk, vârisin ölümünden sonra vakıftan rucû ya da onu onaylama hakkına sahiptir. Esas olarak yukarıda da belirtildiği gibi Ebû Hanîfe tarafından vakfın lazım olması ile ilgili şartlar da bu hususu desteklemektedir. Yukarıda bahsedildiği üzere hakimın hükmü (yani tescil) müctehidler arasındaki ihtilafı konunun bir hükme bağlanması anlamı taşıyacağı gibi, aynı zamanda varislerin vakfa rızasının olup olmadığını sorgulayacaktır.

Beşir Gözübenli, "İmam Âzam Ebû Hanife'nin İçtihat Sistematiğinde Sünnet ve Hadis" isimli makalesinde⁹⁵ yukarıda sözü geçen "Semg" isimli arazi ile ilgili hadiste Resulullah'ın vakfa konu olan malın hukuki bir statüye kavuşturulması gerektiğini vurguladığını belirtir. Gözübenli'nin ifadeleri şu şekildedir:

"Hz. Ömer (r.a.) malını en verimli şekilde nasıl tasadduk etmesi gerektiği konusundaki istişaresi esnasında, Peygamberimiz (s.a.v.) ona, malın aslını tutup, meyvesini tasadduk etmesi yönündeki tavsiyesinde, söz konusu malın ivazlı veya ivazsız temlik işlemlerine ve de mirasa konu olamayacak bir hukuki statüye kavuşturulması gerektiğini anlatmıştı. Ancak bu hukuki statünün nasıl bir

93 **Muhâdarat**, s. 222 vd.

94 Şâfiî, **el-Ümm**, IV, s. 59

95 Gözübenli, B. (2003/2). İslam Toplumunda Vakıf Kültürünün Doğuşu. *Yeni Ümit*, [http://www.yeniumit.com.tr/konular.php?sayi_id=60&konu_id=54&yumit=bolum2](http://www.yeniumit.com.tr/konular.php?sayi_id=60&konu_id=54&yumit=bolum2;).; Gözübenli, B. (2010/2). İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin İçtihat Sistematiğinde Sünnet ve Hadis. *Yeni Ümit*, http://www.yeniumit.com.tr/konular.php?sayi_id=88&konu_id=1339&yumit=bolum2.

işlemle sağlanacağına dair hadîs metninde bir bilgi yer almamaktadır. Konuyla ilgili rivâyetlerde, Peygamberimiz'in (s.a.v.) bu tavsiyesinden sonra, Hz. Ömer'in tasadduk ettiği mal/vakıf için bir mütevellî tayin edip, mütevellînin hak, yetki ve sorumluluklarını şahit huzurunda bir belgeye yazarak mütevellîye teslim ettiği bilgileri yer almaktadır."

Ona göre, Hz. Ömer'in tasadduk ettiği mal için şahit huzurunda belge yazarak mütevellîye teslim etmesi, ayrıca hadisin bir başka rivâyetinde Kaziyyetü Ömer/Ömer'in yargı kararı ifadesinin geçmesi bu tescili göstermektedir. Gözübenli, vakıfla ilgili hadisin Ebu Hanife'ye ulaşmadığı şeklindeki ifadelerle itiraz etmekte, bilakis Ebu Hanife'nin bu hadisi delil aldığını belirtmektedir. Böylelikle Ebu Hanife'nin vakfın lâzım olmadığı şeklindeki fetvasının esas itibarıyla, tescile ihtiyacı olduğunu vurguladığını kaydetmektedir.

Bu konudaki bizim kanaatimiz, Gözübenli'nin iddialarıyla, iddialarımızın telif edilebileceği yönündedir. Fakat burada üzerinde durulması gereken bir başka husus daha vardır. Ebu Hanife, kendisinden daha önce de var olan Kufe Ekolünün bir temsilcisidir. Dolayısıyla verdiği fetvâlar, bu ekolün daha önceki temsilcilerinin fetvâları ile birlikte değerlendirilmelidir. Bu sebeple Kadı Şurayh'ın fetvası ile Ebu Hanife'nin fetvası arasında bir bağlantı olmalıdır. Bu bağlantı sebepleri ile beraber yukarıda zikredilmiştir. Bu nevi bir tescil şartı, mirasçılardan bazılarının aleyhine olan vakıf işlemini yargıya taşıyacak ve vakıf bağlayıcılık kazanmadan önlenmesini sağlayacaktır.

Sonuç olarak: Kâdı Şurayh'ın Hz. Peygamber'den rivâyetleri, Ebû Hanife'nin vakfın lâzım olmadığı şeklindeki fetvâsıyla beraber vakıf müesseselerinin devamı için önemli bir problem hâlini almıştır. Kanaatimizce, bu rivâyetler ve fetvâ, bağlamları ve dönemin sosyo-kültürel yapısı ile beraber değerlendirildiklerinde, vârislerden bilhassa da kız çocuklarından miras kaçırılmasını önlemeyi amaçladıkları anlaşılmaktadır. Böylece, vârislere, vakfın devamı için onay verme, ya da vakıftan rüçû' hakkı tanınmış, mağdur olmaları engellenmiştir. Fakat özellikle Ebû Hanife'nin fetvâsı, her ne kadar vârislerin haklarını korumayı amaçlasa da, aynı zamanda, vakıf müessesesinin devamı için de bir engel teşkil etmiştir. Çok önemli vakıf müesseseleri, vâkıfının ölümü ile, belki de vâkıfının vârislerinin vârislerinin yıllar sonra Ebû Hanife'nin fetvâsını gerekçe göstererek gerçekleştirdikleri itirazlar ile sona erme

tehlikesine maruz kalmıştır. Yukarıda örnekleri verilen vakfiye örnekleri ile henüz vakıf yapılırken vâkıfın itirazı karara bağlanarak meselenin halli yoluna gidilmiştir.

Kaynakça

Abdullah b. Ahmed b. İbn Kudâme (ö. 620), İbn Kudame el-Makdisi (ö.683) , *el-Muğni ve'ş-Şerhu'l-Kebir*, Daru'l-Kitabi'l-Arabi.

Abdülganî Ganîmî Meydânî, *el-Lübab fi Şerhi'l-Kitab*, Beyrut tsz.

Akgündüz, Ahmet, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Ankara 1988

el-Baberti, *el-İnâye*, Darulfikr.

Boyabadi Hafız Halil Şükrü Efendi, *K. Ahkami'l-Evkafe*, Bosnalı Hacı Muharrem Matbaası tsz.

el-Cevheri, *es-Sihâh*, thk. Ahmed Abdulgafur Attar, Beyrut 1987.

Ebu Hamid Muh. b. Muh. el-Gazali et-Tusi, *el-Vasit fi'l-Müzehheb*, Kahire 1417,

Ebu Zehrâ, *Muhadarat fi'l-fikh*, 1959.

Ebu Zekeriyâ Muhyiddin Yahya b. Şeref en-Nevevî, *Ravzatu't-tâlibin ve Umdetu'l-Müftîn*, thk. Züheyr es-Sevayiş, Beyrut 1991,

Ebu'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Rüşd el-Kurtubi, *el-Mukaddemat*, Daru'l-garbi'l-İslami 1408,

Gözübenli, B. (2003/2). İslam Toplumunda Vakıf Kültürünün Doğuşu. *Yeni Ümit*, http://www.yeniumit.com.tr/konular.php?sayi_id=60&konu_id=54&yumit=bolum2.

Gözübenli, B. (2010/2). İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin İçtihat Sistematiğinde Sünnet ve Hadis. *Yeni Ümit* , http://www.yeniumit.com.tr/konular.php?sayi_id=88&konu_id=1339&yumit=bolum2.

H. Yunus Apaydın, "Luzum", *DİA*.

el-Halil b. Ahmed, *Kitabu'l-ayn*, thk. Mehdi el-Mahzumi, İbrahim es-Samerrai, II. Baskı, Beyrut 1988.

el-Hassâf, *Kitabu Ahkami'l-Evkâf*, Mısır 1322 (Birinci Baskı).

Hennigan, *The Birth of a Legal Institution: The Formation of the Waqf in Third-century A.H. Hanafi Legal Discourse*, Brill 2004.

Hüseyin Hatemi, *Önceki ve Bugünkü Türk Hukuku'nda Vakıf Kurma Muamelesi*, İstanbul 1968.

İbn Abidin, *Reddül-Muhtar*, Beyrut 1992.

İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, (thk. M. Avame) Daru'l-kible.

İbn Hüمام, *Fethu'l-Kadir*, tsz.

İbn Kudame, *eş-Şerhu'l-Kebir alâ Metni'l-Mukni*, Darulkitab el-Arabi.

İbn Müslim er-Re'y Hilal b. Yahya, K. *Ahkami'l-Evkaf*, tsz.

İbrahim b. Muhammed b. Abdullah b. Muh. ibn Muflih, *el-Mubdi' fi Şerhi'l-Mukni*, Beyrut 1997,

el-Karafi, *ez-Zahira*, (thk. Komisyon), Beyrut 1994.

el-Maverdi, *el-Havi'l-Kebir*, (thk eş-Şeyh Ali Muhammed Muavviz, eş-Şeyh Adil Ahmed Abdulmevcud) Beyrut 1919.

el-Mavsili, *el-İhtiyâr*, 1426.

Karinabadizade Ömer Hilmi, İsmet Sungurbey, *Eski Vakıfların Temel Kitabı*, İstanbul 1978.

Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, II. Baskı İstanbul 2005, s. 598.

Muhammed b. Yusuf b. Ebi'l-Kasım b. Yusuf el-Girnatı, *et-Tacu'l-İklil li-Muhtasar el-Halil*, Daru'l-Kutubu'l-İlmiye 1416.

Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili : Diplomatik*, İstanbul 1994.

Nazif Öztürk, *Elmalı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar*, Ankara 1995.

Râgıp el-İsfehani, *el-Müfredat*, thk. Safvan Adnan Dâvûdi, II baskı, 1997.

Sahnun, *el-Müdevvene el-Kübra*, Lübnan Darulkutub

es-Serahsi, *el-Mebsût*, Darulmarife, Beyrut/Lübnan.

eş-Şâfii, *el-Ümm*, Darulmarife 1393.

Şeyhizade, *Mecmau'l-Enhur*, tsz.

et-Taberi, *Câmiu'l-Beyân*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000.

et-Tahavî, *Şerhu Meâni'l-Asâr*, thk. Muhammed Nuri Neccar, Muhammed Seyyid Cad el-Hakk), 1994.

Vecdi Akyüz, "Kutsal Metinlerde Vakıf Referansları", Geçmişten Geleceğe Vakıf Medeniyet, *Vakıflar Dergisi* 2006.

el-Vekî, *Ahbaru'l-Kudat*, Kahire 1947.

Zekeriya Muhammed b. Ahmed b. Zekeriya el-Ensari, *Fethu'l-Vehhâb bi-Şerhi Menheci't-Tullâb*, Darulkutubu'l-İlmiye 1418.

ez-Zerkâ, *el-Fıkhü'l-İslami fi Sevbihî'l-Cedid*, Dımaşk 1967-68.

